

Тринадесет

РОДНА ЗЕМЯ

Полет EL Al 551 наближи летище София от юг, спусна се ниско над Балкана и кацна в българската столица. Беше привечер на 4 юли 2004 година. Евреите от български произход се взираха през прозорците на самолета. Повечето бяха жители на Израел, връщащи се по своите или на родителите си родни места. Много от тях бяха деца. Някои се завръщаха за първи път.

Далия Ешкенази Ландау слезе бавно по подвижната стълба, като се държеше за перилата и наместваше голямата червена чанта, провесена на рамото ѝ. Тя влезе в малката сграда на летището, строена по времето на комунизма. Далия не бе стъпвала на българска земя от 26 октомври 1948, близо петдесет и шест години. В онзи ден братът на Моше, Жак, и съпругата му Виржиния бяха дошли на софийската гара, за да изпратят семейството, заминаващо за новата държава Израел.

Далия издърпа куфара си от конвейера, мина през българските митнически служители и огледа редицата от лица в чакалнията отсреща. Търсеше мъж на възраст около нейната, когото никога не бе виждала – Максим, сина на Жак и Виржиния. По време на комунистическия режим Жак, въпреки високия си ранг в партията, винаги бе принуждаван да оставя децата си в къщи, когато посещаваше брат си в Израел. Поради това Максим, макар и ревностен защитник на еврейската държава, не беше ходил там и не знаеше как изглежда братовчедка му. Беше дошъл облечен целият в бяло и носеше табела с името на Далия, изписано на български език. Виржиния, сега осемдесет и три годишна вдовица, си беше у дома и очакваше с нетърпение срещата.

* * *

Три дни по-късно след емоционални срещи с Виржиния, Максим и други роднини, които никога не бе виждала, Далия пътуваше в такси, напускайки Пловдив, втория по големина град в България, на път към един манастир в Родопите. На задната седалка до нея седеше Сузана Бехар, чийто баща беше равин на Пловдив през март 1943 година и който бе чакал часове заедно с други еврейски семейства в двора на едно пловдивско училище. Точно в този момент преди шест десетилетия родителите на Далия бяха в Сливен, на няколко часа източно от Пловдив. „Майка ми си мислела: *Това е краят*“, каза Далия на Сузана.

Жълтият фиат извиваше по пътя с две платна покрай Чепеларска река през гъста борова гора. Сузана, осемдесет и три годишна, погледна през прозореца и каза на Далия, че била готова да избяга от училищния двор в онази мартенска сутрин и да отиде при партизаните, бродещи из тези същите планини. Ако го бе направила, предположи Далия, може би е щяла да се срещне с чичо Жак Ешкенази, който бе избягал от трудов лагер и станал партизанин, за да се бори срещу про-фашисткото правителство на цар Борис.

Таксито пристигна в Бачково, българския православен манастир, построен в края на дванадесети век, изгорен до основи от отоманците и построен отново през следващите десетилетия. Далия и Сузана слязоха и се разходиха покрай сергии с продавачи на килими, биволско кисело мляко и религиозни сувенири. Минаха под широката корона на двестагодишно лотосово дърво на път към крайната си цел.

Вътре Далия и Сузана минаха под ниска арка и влязоха в помещение, украсено с цветя, полилеи и вековни християнски стенописи. Стотици свещи горяха във всички ъгли на помещението. Отначало не можаха да видят това, за което бяха дошли. После Далия осъзна, че стои точно до тях: мраморните гробници на Кирил и Стефан, православ-

ните митрополити, които бяха оказали силна съпротива на опитите да бъдат предадени българските евреи на нацистите през 1943 година. Неотдавна Яд Вашем, израелският мемориал на Холокоста, бе обявил двамата християнски свещеници за „праведни сред нациите за спасяването на евреите през Холокоста“. В Гората на праведните бяха засадени дървета в памет на двамата митрополити.

Далия докосна мрамора с пръсти, първо гробницата на Стефан, след това на Кирил. Устните ѝ се мъдраха безмълвно. По-късно щеше да се опита да намери думи на английски език за чувството *хитяхадоот*: да бъдеш сам и близък с душата на друг човек и да направиш място за нея в сърцето си.

Далия се доближи до свещеник с дълга брада, който се усмихна и ѝ подаде свещи. Тя ги запали и се помоли пак. Сузана стоеше в средата на помещението, като държеше незапалени свещи и гледаше нагоре към бавно въртящите се кристали на древния полилей.

Към края на поклонничеството ѝ, няколко дни преди да се завърне в Израел, Далия поседна на дървена пейка в задната част на Софийската синагога. Считана за една от най-красивите на Балканите, тя не приличаше на никоя от синагогите, в които Далия бе влизала. Мавърски арки се издигаха към куполи в тъмносиньо със звезди от злато. Великолепен полилей, внесен преди век с влак от Виена, висеше на тежки вериги от дървени греди високо над главите, казваха, че тежи около осем тона. Далия се загледа към предната част на синагогата, точно пред арката, където Теодор Херцел се бе обърнал към ревностните ционисти през 1896 година и където родителите ѝ бяха сключили брак четиридесет и четири години по-късно. Далия си представи момента: майка ѝ в бяло, очарователна с черната си коса, стелеща се по раменете ѝ; баща ѝ – вдървен и притеснен в костюма, раменете му натежали от поетата отговорност за бъдещия живот.

Шестдесет и четири години по-късно тяхната дъщеря седеше тихо и неподвижно на пейка в синагогата, премисляйки възможностите.

Башир се бореше с газовата печка, която бе вкарал, за да отоплява гостите си. Многократно щракаше бутона, за да я запали, но всеки път, щом го отпуснеше, пламъкът изгасваше. Беше един зимен ден през 2004 година. Башир задържа бутона с десния си показалец, докато най-накрая, след множество щракания, огънят пламна и вълнички топлина започнаха да пълнят стаята. Той се усмихна за момент и се отправи да предложи на гостите си курабийки и сладък арабски чай.

Предишната година Башир беше освободен от затвора в Рамала, където бе прекарал повече от година от началото на август 2001 година. Вече не помнеше колко пъти го бяха затваряли, но спокойно можеше да се каже, че Башир, сега шестдесет и две годишен, е прекарал поне четвърт от живота си по затворническите килии. Последния път, каза Башир, нямаше дори обвинение, нито го бяха разпитвали. Прекара по-голямата част от „административното задържане“ в игра на шах и опити да се стопли във външната затворническа палатка.

Един приятел разказваше история за деня, когато Башир излязъл от затвора. Израелските служители искали да подпише декларация, че в бъдеще няма да извършва терористични актове. Това, което Израел наричаше терор, обаче, Башир често считаше за легитимна съпротива. Той не приемаше легитимността на израелската съдебна система, а и не му беше казано защо е затворен; затова отказал да подпише документа. „Ако не подпишеш“ – казал тъмничар, – „ще те върнем обратно“. Башир му казал да го върне. Тогава, според приятеля на Башир, израелският тъмничар помолил Башир за услуга: можело ли да почака там няколко минути, за да *изглежда* пред другите тъмничари, че оказва съдействие?

Това решавало проблемите и на двамата мъже. Башир, потискайки усмивка, се съгласил и след няколко минути бил освободен.

Или поне така се разказваше; Башир не желаше да говори за това. „Винаги, когато влизам в затвора, ми се струва, че никога няма да изляза“ – казва той. – „И всеки път, когато излизам, се чувствам така, сякаш никога не съм бил вътре“.

Неохотата на Башир да потвърди историята с освобождаването не беше просто въпрос на нежелание да покаже в човешка светлина израелския тъмничар; по-скоро беше част от общата му въздържаност по отношение на споделяне на спомени или преживявания. Понякога посетителите му можеха да забележат следа от емоция – в това, че изражението му се втвърдяваше, веждите му се повдигаха, лицето му се зачервяваше, когато говореше за палестинската съпротива, гласът му омекваше, когато заговореше за *фитната* и лимоновото дърво в градината на къщата в ал-Рамла, а очите му се присвиваха и на устните му се появяваше усмивка, когато заговореше за Далия. Но се чувстваше неудобно да обсъжда с подробности както обществени въпроси, така и лични отношения със семейството си или спомени от детството си. Един от спомените му, който изглеждаше най-силен, но и най-малко обсъждан, беше загубата на дланта му. Палецът му постоянно беше закачен на джоба, правейки ръката му да изглежда нормална; негови посетители или приятели можеха месеци, дори години, да се срещат с него, без да узнаят, че цялата му длан липсва и във всички случаи, научаваха за трагедията от някой друг. „Башир, защо не си сложиш изкуствена ръка?“ – го попита веднъж братовчед му Гиат, докато двамата следваха право в Кайро. – „Цветът на лицето му стана *ей-такъв*“ – каза Гиат и сграбчи пурпурната си риза. „Този инцидент го направи много затворен“.

Башир се върна в дневната с поднос курабийки, кана

с чай и три малки стъклени чашки. Беше облечен в изгладени сиви панталони, сив пуловер с остро деколте и синьо яке и седна край библиотечен рафт, пълен с арабска литература, политически съчинения и две книги на английски език: „Векът на разума“ и „Векът на просвещението“. Ликът на Гамал Абдел Насър гледаше отвисоко, окачен на белите стени редом с черно-бяла фотография в рамка на къщата в ал-Рамла. Снимката бе направена през 1980-те, приблизително по времето, когато Башир беше депортиран в Ливан и показваше едноетажния дом с неговите четиринадесет слоя от бял йерусалимски камък и телевизионна антена на покрива. Две разнебитени коли бяха паркирани отпред. Деца вървяха покрай портата на къщата, издигната от Ахмад Хаири през 1936 година.

Синът на Ахмад загреба три чаени лъжички захар и ги изсипа във вдигащата пара чашка и докато разбъркваше, попита посетителите си какво е на дневен ред за днес – един от многото дни на дълги интервюта. Посетителите току-що се бяха завърнали от ал-Рамла и Башир с безизразно лице слушаше за новите израелски имена на улиците в родния му град. Омар Ибн Хатаб, улицата, наречена на втория халиф, когото Ханом обичаше да сравнява с Башир, сега се наричаше Жаботински, по името на основателя на израелското дясно крило. „Можеш ли да си представиш“ – попита той след малко, – „какво изпитвам, като си помисля, че ти можеш да отидеш там, а аз не?“ За Башир всъщност беше трудно да отиде дори до Аман, където искаше да се види с Ханом, Бхаят и други роднини, но израелците не му даваха необходимото разрешително. „Башир наистина много ми липсва“ – каза Ханом на посетител в Аман. – „Той не може да дойде в Аман. Сега пак е като в затвор там, в Рамала. Отворен затвор, голям. Аз вече остарявам и ми е трудно да отида там“.

Башир отново стана и се върна с фотокопия на семейното си дърво – заградени в кръгове имена с арабски

букви, със стрелки и дати от четири века – от Хаир ал-дин ал-Рамлави през петнадесет поколения до членовете от семейство Хаири, разпръснати през двадесет и първи век из Западния бряг, Йордания, Саудитска Арабия, Катар, Канада и Съединените щати. Всички от семейство Хаири, каза Башир, които са по цял свят, имат претенции към земите *уакф* на Хаир ал-дин в настоящата територия на Израел. „Съществуват документи от отоманския период“ – каза Башир, като държеше лявата си ръка в джоба. – „Можете да отидете в съда по ислямския закон в Истанбул и да намерите тези документи“.

За много палестинци като Башир, такива претенции, основани на резолюцията на ООН от 1948 година, оставаха изключително важни; за други те бяха по-маловажни от прекратяването на окупацията, която продължаваше вече тридесет и осем години. От второто избухване на интифадата, бяха убити над 550 палестинци под осемнадесет годишна възраст. Това беше пет пъти повече от броя на израелците на такава възраст. Една от последните жертви беше Иман ал-Хамс, невъоръжено тринадесет годишно палестинско момиче. Тя бе застреляна от израелски офицер, който след това, по разкази на войници от неговата част, изстрелял поток от куршуми в тялото ѝ. Десетки смъртни случаи бяха на деца под десет години; тринадесет бяха бебета, които загинаха на контролни пунктове, докато майките им раждаха. „С такава ужасяваща статистика, въпросът кой е терорист, отдавна трябваше да тежи на съвестта на всеки израелец“ – написа един израелски журналист. „Кой би могъл да повярва, че израелски войници ще избият стоици деца, а мнозинството израелци ще останат безмълвни?“

Ежедневните унижения бяха неизбежни за палестинците, пътуващи извън родния си град или село. Башир лично бе чакал месеци израелските власти да му издадат разрешително за пътуване до Йордания за медицинско

лечение. В многобройни доклади е документирано, че и линейки са били връщани от контролни пунктове. Други палестинци понасяха дълги изчаквания на опашки по калните, пълни с дупки кръстовища или пеша на контролните пунктове. При един инцидент млад палестинец, отиващ на урок по цигулка, беше спрял от израелски войници и накаран да извади инструмента си и „да изсвири нещо тъжно“, преди да го пуснат да мине. У много израелци този инцидент извика спомени за еврейски цигулари, принуждавани от нацистите да свирят в концентрационните лагери, и предизвика обществено възмущение. Много от коментаторите вярваха, че контролните пунктове са важни за защитата на Израел от самоубийствени атентатори, но също така смятаха, че унижението на младия арабски цигулар, Висам Тайем, е уронило моралния престиж на Израел и опозорило паметта за Холокоста.

За палестинците, продължаващата окупация подхранваше нарастващия гняв и изостряше дебата за най-добрите политически действия. Противоречията бяха огромни, дори в собственото семейство на Башир.

„Ако искате да си върнем земята“ – каза Гиат Хаири, – „ще трябва да минат много поколения. Пълен исторически цикъл. Нов баланс на силите“. Гиат си бе у дома, в Рамала и отпиваше кола в семейната дневна. Гиат бе няколко години по-възрастен от братовчед си Башир; беше напуснал ал-Рамла скоро след Башир през 1948 година; беше завършил юридическия факултет в Кайро заедно с Башир в началото на 1960-те; бе пътувал с него и братовчедата Ясер до Рамла в автобуса през 1967 година; беше се оженил за сестрата на Башир, Нуха, след като Башир влезе в затвора след атентата в „Суперсол“. Имаше три деца.

След цялото страдание, което бе видял да преживява братовчед му и други около него, Гиат бе възприел поведение, което сам смяташе за търпеливо и практично. „Не мога

да начертая картата на света след двеста години“ – каза той. – „Преди сто години не е имало Съветски съюз. Преди двеста години отоманските войски са се намирали във Виена. Преди други двеста години не е имало държава, наречена Германия. Кой може да каже какво ще донесат следващите сто години? Сега Израел управлява Америка. Но аз не знам какво ще стане след сто години. Израел сега е решил, че не мога да се върна. И аз отстъпвам – не планирам нищо за следващите поколения. Нищо не можем да направим“.

Нуха седеше на дивана срещу Гиат. „Ние имаме право да се върнем в родната си земя“ – каза тя. – „Не можем да останем така разпръснати. А междувременно те [израелците] идват от цял свят, за да живеят в нашите домове“. Тя скръсти ръце. „Някой трябва да убеди Америка в нашето право на завръщане. Всеки трябва да се върне в дома си. Какво стана с нас през последните петдесет и шест години? Кой го е грижа за нас? Всички мислят само за тях. Те трябва да си отидат, откъдето са дошли. Или да отидат в Америка. Там има предостатъчно място“.

„Това са мечти, *мечти*!“ – възкликна Гиат.

„Това е справедливост“ – отговори Нуха. – „И това е решението“.

Гиат не се предаваше. Проблемът на деня, смяташе той, не е завръщането, а окупацията. „Всеки ден, всяка нощ израелците идват тук“ – каза той на гостите си. – „Миналата седмица ходихме на сватба и израелците арестуваха младоженеца! А Джордж Буш казва, че Шарон е човек на мира. Това е подигравка, драги ми господине. Ние сме *les misérables*, *клетниците*. Нищо не можем да направим! Ние сме слаби, те са силни и понеже сме слаби, изобщо не трябваше да започваме тази интифада. Аз не вярвам в нея. Хамас я нарекоха интифадата „Ал-Акса“. ООП я нарекоха „интифада за освобождение на Палестина“. Израел я нарече „интифада на защитната стена“. И кой успя?“

„Израелците“ – каза тихо Нуха.

„Интифадата ни докара стената“ – заяви Гиат и сви рамене. „Аз съм практичен човек. След като нищо не мога да направя, не страдам за нищо. Ако това, което искаш, не се случва, искай, каквото се случва“.

Гиат вече не вярваше, че радикалната палестинска политика обслужва интересите на народа. „През 1984, няколко месеца преди да пуснат Башир, отидох в затвора“ – каза той. – „Рекох му, ‘Виж, Башир, прекара петнадесет години в израелски затвор. Сега, Башир, стига, това ти е достатъчно’“.

Башир погледна по-възрастния си братовчед. И поясни – никога няма да се откаже от своето право на завръщане или от намерението си да се бори за него с каквито средства е необходимо. „Казах му: ‘Говориш глупости’“ – спомня си Гиат.

„Гордея се, че съм сестра на Башир“ – каза Нуха. „Вярвам в съпротивата. Заради начина, по който израелците се отнасят с нас, не можем да останем безучастни“. Тя направи пауза и погледна към съпруга си. „Иска ми се да си като Башир“.

„Никога няма да бъда като Башир“ – отговори Гиат. Той се обърна към гостите си. – „Между мен и Башир има съревнование“ – каза той с усмивка. – „А сме братовчеди“.

Нуха се пресегна за дистанционното на телевизора. На екрана се появи „Дързост и красота“ с арабски субтитри. „Трябва да си ходим вече“ – каза тя.

Далия седеше на пасажерското място в колата под наем, загледана напред, като се опитваше да изглежда както винаги, сякаш тя също е журналистка и за нея е нещо обичайно да пресича военен контролен пункт при пътуване от Йерусалим към Рамала. Всъщност на цивилните израелци се забраняваше да пътуват в окупираните територии и Далия знаеше, че рискува да я върнат. Войникът, обаче, провери само американския паспорт на шофьора и за нейна изненада

номерът мина – Далия пресече контролния пункт и продължи към Рамала. Това беше Каландия, където Башир и Ахмад бяха кацнали със самолета от Газа през 1957 година и където, година по-късно, Башир забеляза израелските танкове от покрива си в Рамала.

„О, господи“ – възкликна Далия. В ляво от нея дългата редица транспортни средства, насочени на юг, бе почти замръзнала на място. Палестински младежи и момчета минаваха между колите и предлагаха дъвки, кактусови плодове, краставици, кухненски пособия и сапун на отчаяните, обездвижени шофьори. „Палестинската безмитна зона“ – каза Нидал Рафа, палестинският журналист, който придружаваше Далия.

Точно зад колите и амбулантните търговци се намираще обектът, предизвикал възклицанието на Далия – огромна стена от бетон, простираща се на север докъдето стигаше погледът. Това беше израелската „бариера за сигурност“, разделяща Западния бряг от Израел и, в някои случаи, самия Западнен бряг от себе си. Строежът на бариерата беше започнал през 2002 година и в него бяха ангажирани шест хиляди работници за изкопаване на основите, опъване на бодлива тел, издигане на охранителни постове, изливане на бетона и инсталиране на десетки хиляди електронни датчици. Отчасти стена, отчасти ограда, конструкцията беше на стойност 1,3 милиарда долара или повече от 3 милиона на миля. „Единствената цел на стената“ – обяви Израел, – „е осигуряване на сигурност“ в отговор на „ужасяващата вълна от тероризъм от страна на Западния бряг“.

„Издигат стената“ – каза Нидал, – „за да не им се налага да ни гледат в очите“.

Палестинците наричаха бариерата „стената на апартейда“ и обвиняваха Израел, че е заграбил още земя от Западния бряг под предлог да осигури сигурността си. Бариерата не следваше границата от 1967 година, или Зелена-

та линия, а на някои места се врязваше дълбоко в Западния бряг и обхващаше селища. През лятото на 2004 година Международният съд на ООН в Хага постанови: „Издигането на такава стена представлява нарушение, от страна на Израел, на задълженията му по приложимото международно право“. Съдът излезе със становище, че Израел създава „fait accompli“ (свършен факт), като анексира територии на Западния бряг, вместо политическо решение. Израел отхвърли решението на съда, заявявайки: „Ако нямаше терор, нямаше да има стена“. Освен това Израел каза, че международният съд няма юрисдикция по въпроса. Белият дом го подкрепи с думите, че съдът на ООН не е „подходящият форум за решаване на нещо, което всъщност е политически въпрос“. Джон Кери, кандидатът за президент на демократите, нарече бариерата „легитимен акт на самозащита“ и добави, че „това не е въпрос за разглеждане от Международния съд“.

Колата подскочаше по неравните пътища, мина под банер, приветстващ гостите на Рамала, зави наляво при първия светофар и спря близо до магазин за палестински народни занаяти. Далия излезе и изчака пред входа на сградата. Нидал, който щеше да ѝ превежда, застана до нея.

– Вие влезте първа – каза Нидал.

– Не, моля ви, вие пръв – каза Далия. – Нека да се поскрия малко. Минали са седем години.

Те се качиха по стълбите. Башир ги чакаше на площадката на втория етаж.

Башир и Далия застанаха в коридора пред офиса на Башир и се здрависаха продължително широко усмихнати, като се гледаха право в очите.

– *Кееф халек?* – каза Башир. – Как си, Далия?

Далия подаде на Башир бяла хартиена торба със зелени букви на иврит.

– Малък лимонов кейк, Башир – каза тя.

Башир въведе Далия в офиса си и те се погледнаха отново, все още прави.

– Как е Йехезкел? – попита Башир на английски. – А Рафаел? Как е синът ти?

– Рафаел вече е на шестнадесет години. Учи в гимназия. Занимава се с компютри. А чух, че Ахмад е на осемнадесет и ще заминава за Харвард.

– Това ще са само четири години.

– Годишите нищо не значат за него – отбеляза Далия, обръщайки се към Нидал. – Бил е петнадесет години в затвора.

Башир кимна. Посребрялата му коса подходеше на очилата му в стоманени рамки. Беше облечен в яке с цвят каки.

– Остарявам – каза той. – Вече съм на шестдесет и две.

– Сивото му отива – каза Далия. – Кажи му, Нидал. – Добре, чудесно!

Докато Нидал превеждаше, лицето на Башир почервения.

Башир беше засмян от момента, в който пристигна Далия, сега лицето му се промени.

– Нямах търпение да те видя, но се и страхувах за теб. Особено с тези новини всеки ден. Стената, арестите, разрушаването на къщи, нещата, каквито са. Положението никак не е спокойно. Виждаш, че хората са напрегнати. Не знаеш какво може да стане.

Башир не бе очаквал Далия, иначе щеше да я посрещне в дома си. След като не бе потвърдила, обясни той, а и като се имат предвид трудностите с контролните пунктове, беше решил, че тя няма да дойде.

Башир отиде да кипне вода за чай и след това двамата стари приятели седнаха в тапицирани столове в офиса, чийто под бе покрит с теракотни плочки.

– Всичко наред ли е? – попита Башир.

– Какво да кажа? – отговори Далия. – Не мога да отговоря на този въпрос.

– Добре ли е Рафаел в училище?

– Да.

– Разбира се, това е естествено. Нали прилича на баща си и майка си.

Далия разтри ръцете си и огледа офиса. Вляво от нея имаше портрет на Абу Али Мустафа, активиста на ООП и НФОП, убит от израелски хеликоптери през 2001 година.

– Приятели ли бяхте? – попита Далия след дълга пауза.

– Да, добри приятели. Беше убит от две ракети, изстреляни от „Апачи“.

Башир стана за малко и се върна със стиропорени чашки, пълни с димящ чай. Темата на разговор се завъртя около затвора. Далия искаше да знае дали Башир е бил в затвора в Рамла, когато тя е преподавала в съседната гимназия през 1971 година.

– Може да съм бил, в единична килия – отговори Башир. – Бях там по-малко от година. Бил съм в седемнадесет затвора.

– Сменял си ги доста често значи. Нещо като голяма туристическа обиколка по затворите! – Далия се засмя притеснено. – Добре ли се отнасях с теб?

– Имаше един румънец от пазачите. Беше добър човек.

Башир погледна часовника си. Далия събори чашката си, изцапа се и погледна объркано.

– Няма нищо, не се притеснявай! – възкликна Башир, докато Далия попиваше дрехата си с хартиена кърпичка.

– Румънският пазач – продължи Башир, – пазеше писмата от племенника ми, защото надзирателят идваше да ги конфискува.

– Не ми ли каза веднъж, че Рабин е идвал на посещение в затвора?

– Да, – каза Башир, това беше, когато той се нами-
раше в затвора Джнейд близо до Наблус, преди да бъде де-
портиран в Ливан. Башир беше представител на затвор-
ниците.

– Казах на Рабин, че и Хаим Леви – комисарят на
затвора – е казал, че даже куче не може да живее в такива
условия.

– Интересно, че той, министърът на отбраната, е
идвал и е седял със затворниците – отбеляза Далия.

– Аз бях затворник. Той – министър. Нищо не се е
променило.

Далия си мислеше за Рабин и Осло.

– Но, Башир, не смяташ ли, че такъв човек, който
наистина направи нещо за промяна на положението –
постигна известен прогрес, доколкото можа, придвижи не-
щата, направи компромис и протегна ръка към вашия на-
род...? – Въпросът ѝ остана недовършен.

Башир се приведе напред.

– За палестинците ежедневиият живот не се е проме-
нил. Даже се е влошил. Аз не съм се върнал в ал-Рамла. Ня-
маме независима държава и нямаме свобода. Все още сме
бежанци, местещи се от едно място на друго и оттам към
трето, а Израел извършва престъпления всеки ден. Не мога
дори да бъда в настояществото на „Отворен дом“. Защото
съм палестинец, а не израелец. Ако някой вчера е дошъл от
Етиопия, но е евреин, днес има всички права, а аз, който
съм живял в ал-Рамла, съм смятан за чужденец.

Ръцете на Далия бяха скръстени плътно на гърдите ѝ.
Тя ги разтвори и пое дъх.

– Башир, може би нямам право да кажа това, което
смятам да кажа. И двете страни трябва да направим
отстъпки, ако искаме да живеем тук. *Трябва да направим
жертви.* Знам, че не е справедливо аз да го казвам. Искам
да кажа, знам, че не можете да живеете в къщата в ал-Рамла.
Знам, че това не е честно. Но аз наистина смятам, че трябва

да подкрепим хората, които желаят да направят известен компромис. Като Рабин, който плати с живота си. Същото важи и за вашата страна, и вие трябва да подкрепите тези, които са готови на компромис, готови да направят място за нас тук. Като не се приема Израел и като не се приема Палестина, накрая за никой от нас няма истински живот тук. И израелците нямат истински живот тук. Ако на вас не ви е добре, и на нас не ни е добре. Ако вие сте добре, и ние сме добре.

Далия пое отново въздух. Тя се измъкна от сандалите си и подвиг крака под нея на офисния стол.

– Днес минах през контролния пункт – каза тя. – Видях стената – тя е като стена в сърцето. Ти каза, че си като в затвор тук, в Рамала. Коя съм аз да казвам на хора като теб, оказали се в такава ситуация, че трябва да жертват още много, за да може моят народ да живее в мир? Мисълта ми е, че това не е честно, разбирам, от ваша гледна точка. Но ти знаеш от мен, от миналото, колко съм привързана към държавата Израел. И как мога дори да те моля да направите място за тази държава? Но ако знаех, или ако ние знаехме, че вие бихте могли да направите място за държавата Израел, първо в сърцата си, тогава бихме могли да намерим решение. Колко по-малко застрашени биха се чувствали хората от моя народ! Казвам това, като съзнавам, че дори нямам право да те моля. И все пак, моля те. Това е моята молба.

Докато Нидал превеждаше, Далия и Башир се гледаха без да се усмихват и без да се мръщят, с фиксирани погледи, немигващи. Лимоновият кейк стоеше забравен в бялата хартия на масата. Хладилник бръмчеше в другата стая, а гласовете на деца се носеха на улицата.

– Ти, Далия, си спомняш преди тридесет и седем години, когато за първи път дойдох при теб – каза накрая Башир. – Оттогава още много селища са възникнали, конфискувана е земя, а сега и тази стена – как може да има решение? Как може да има палестинска държава? Как да

отворя сърцето си, както казваш?

За Башир, разбира се, решението не беше просто да се разруши стената и да се създаде палестинска държава върху 22 процента от стара Палестина, то оставаше „да имаме една държава и всички хора, които живеят в нея, да са равни, без разлика на религия, националност, култура, език. Всички да бъдат равни, да имат еднакви права, да имат право да гласуват и избират кой да ги управлява“. Сърцевината на това решение беше завръщането.

Взгледите на Башир се споделяха от много палестинци, но те стояха от едната страна на пропаст, която се бе разширила след Осло. Той беше сред хората, считани за нереалисти с фикс идея за постигане на нещо, което братовчед му Гиат наричаше непрактична мечта. През последните години, обаче, сред палестинската диаспора се разрастваше движението за завръщане – от бежанските лагери до младите, по-заможни палестинци в Европа и Съединените щати, които бяха израсли с разкази за отдавна разрушени селища. Башир вярваше, че правото на завръщане е както свещено, така и практично. Както и растящия брой палестинци, които се противопоставяха на решения от типа Осло, той вярваше, че без завръщането, конфликтът ще бъде вечен.

– И ще бъде трагедия и за двата народа – каза той на Далия.

Башир вярваше, че „историята се създава от силните“, но годините по затворите и в заточение му бяха помогнали да си изгради по-широк кръгозор.

– Днес сме слаби – каза той. – Но това ще се промени. – Палестинците са като камъни в речно русло. Не могат да бъдат отнесени. Палестинците не са индианци. Точно обратното: нашият брой расте.

Гласовете на децата отвън звучаха силно.

– Далия – каза Башир. – Аз действително исках да ви посрещна както трябва, в моя дом. И наистина не исках да

повдигам тази тема. Тази трагедия.

Брадичката на Далия бе облежната на ръката ѝ и тя не откъсваше поглед от Башир.

– Ако казваш, че всичко е Палестина, а аз, че цялата земя е Израел, едва ли ще стигнем до някъде – каза тя. – Ние споделяме обща съдба. Искрено вярвам, че сме дълбоко и тясно свързани – културно, исторически, психологически. И за мен е ясно, че вие, вашият народ, държите ключа към нашата истинска свобода. И смятам, че също така можем да кажем и че ние държим ключа към вашата свобода. Това е дълбока взаимна зависимост. Как да освободим сърцето, заради нашето собствено оздравяване? Възможно ли е това?

– Живее доста близо до Зелената линия – продължи Далия. – От другата страна е Западният бряг, от прозореца си виждам планините му. И аз обичам тези планини, усещам ги в сърцето си. Моите предци са живели в Юдейските възвишения. Не казвам, че е същото, само казвам, че е необходимо да се направи компромис.

Далия отдавна вярваше в думите на Айнщайн – „че никой проблем не може да се реши на същото ниво на съзнание, на което е възникнал“. За Далия, ключът към съвместното съществуване се опираше на три опори – признаване на случилото се с палестинците през 1948 година, извинение за него и поправяне на стореното. Признаването означаваше донякъде „да разберем и признаем болката, която аз и моят народ са причинили на Другия“. Но тя вярваше, че това трябва да бъде взаимно – че Башир също трябва да види Другия в израелците, „за да не се увековечава синдрома на праведната жертва, без да се поема отговорност за собственото участие в конфликта“. Чрез подобно признаване, тя и Башир биха могли да действат като „огледала, през които собственото ни изкупление накрая ще може да израсте“. Що се отнася до поправяне на стореното: „Това означава да направим всичко възможно при създадените се обстоятелства, за да помогнем на тези, на които сме

навредили“. Но според Далия това изключваше масово завръщане на бежанците. Да, вярваше тя, палестинците имат *право* да се завърнат, но това не е право, което може да се осъществи изцяло, защото завръщането на милиони палестинци на практика би означавало края на Израел.

За Башир, както и за много палестинци, които все още вярваха в правото на завръщане, такова разсъждение беше лишено от логика: как би могъл да имаш право, а да не си в състояние да го упражниш? Може би след повече от половин век много бежанци в крайна сметка ще изберат да не се завръщат по старите родни места, нито ще искат да живеят в старите си родни къщи, но Башир вярваше, че това трябва да бъде *техен* личен избор, а не изборът на някой друг.

– Правото ни на завръщане е естествено човешко право – каза Башир. – Израелците създадоха проблема и не могат да ни натоварват и с решаването му.

За Далия решението беше в създаването на две държави една до друга – както бяха съществували преди Шестдневната война през 1967 година с тази разлика, че сега до Израел ще се намира една мирна, независима палестинска държава. Палестинците ще имат правото си на завръщане, но то ще бъде ограничено само до част от стара Палестина.

Башир вярваше, че решението трябва да се търси по-назад във времето – през 1948 година и поддържаше мечтата си за завръщане в единна, светска, демократична държава. Башир високо ценеше жеста на Далия да сподели къщата в ал-Рамла, като я превърна в детска градина „Отворен дом“ за градските арабски деца – нещо като признание на правото му да се завърне и – по подразбиране – правото на всички палестинци, декларирано и от ООН, да се завърнат по родните си места. Далия, обратно, виждаше „Отворен дом“ с програмите за срещи между арабски и израелски деца, като резултат от един избор, направен от един човек. „Това

не е финално решение, нито политическо изявление“ – каза тя по-късно. – „А беше нещо, което съдбата ми отреди, аз просто чувствам, че като част от еврейския народ, имам правото да поема отговорност за нашата история по тези земи... както и за несправедливостта, която сме причинили на другите хора“. Това беше нейно лично решение, поясни Далия, и не можеше да се изисква от останалите израелци да направят същото.

Далия се наведе напред към Башир.

– Аз също чувствам, че цялата земя е в сърцето ми и знам, че цялата земя е и в твоето сърце – каза му тя. – Но тази планина ще бъде Палестина. Знам, че ще бъде, чувствам го. И аз искам да дойда на посещение. Като изпълнен с почит посетител. Да посетя хората от тази планина, които обичам толкова много.

– Вълнуващо е това, което казваш, Далия – каза Башир. – Това, че гледаш планината и имаш такова чувство. Ти в случая си уникална. Но когато видиш реалността върху земята, израелските политици и как те решават въпросите, когато те видят такава планина или такава земя, мислят за конфискация на къщи, мислят за заселване, мислят за още заселници, които да дойдат и да заживеят... Това е реалността днес. А това е много трудно за разбиране. Искан ми се повече хора да са като теб. – *Иска ми се* – беше написал Башир до Далия преди шестнадесет години, – *да има гора от Далии*.

Далия винаги се бе съпротивлявала, когато я отделяше от другите израелци като „добра“ сред „лошите“; тя умоляваше Башир да ѝ покаже, „че наистина си загрижен и наистина имаш чувства към моя народ. Нужно ми е лично да го направиш, от свое име. От името на Башир, който е живял в моя дом. В твой дом. В нашия дом. И не просто заради мен, не само заради Далия. Защото аз знам, че ти мислиш за мен. И ти знаеш, че аз мисля за теб. Така ли е? За теб и за твоето семейство... знаеш, че мисля за палестинския

народ. Затова ми е нужно да знам, че ти също мислиш за моя народ. Това би ме направило много по-сигурна. След това можем да направим крачка напред. Заедно можем да създадем нова реалност“.

Башир погледна отново часовника си; закъсняваше за среща.

– Едва ли можем да намерим двама души, които да са на по-различни мнения за това, как трябва да изглежда нашата земя – каза Далия, изправяйки се и нахлузвайки сандалите. – И все пак ние сме дълбоко свързани. А какво ни свързва? Същото, което ни разделя. Тази земя.

Башир сега стоеше прав. Той отново хвана ръката на Далия.

– Притеснявах се за теб, като идваше – каза Башир.

– Исках да дойда – отговори Далия.

Те стояха сред тапицираните столове в офиса, гледаха се и се здрависваха усмихнати.

– Очаквай ме някой ден, Далия – каза Башир, все още не пускайки ръката ѝ. – Забранено ми е да влизам в Йерусалим. Но вярвам, че един ден ще се появя на вратата ти.

Башир отпусна ръката на Далия, помахаше ѝ за довиждане от площадката и се върна в офиса си. Далия бавно слезе по стълбите и излезе на улицата в Рамала.

– Нашият враг – каза тя, – е единственият партньор, който имаме.

